

JÓZEF KRUKOWSKI

OSOBOWOŚĆ PRAWNA KOŚCIOŁA KATOLICKIEGO
W RELACJI DO PAŃSTWA¹

Temat niniejszego wykładu dotyczy doniosłej problematyki wzajemnych relacji zachodzących między dwiema społecznościami odmiennej natury: Kościołem i państwem, do których przynależą jednocześnie ci sami ludzie, jako katolicy i jako obywatele. Istotnym elementem łączącym te dwie społeczności jest dobro człowieka pojmowane integralnie, jak dał temu wyraz papież Jan Paweł II w *Redemptor hominis* oraz w przemówieniu wygłoszonym na XXXIV Sesji Zgromadzenia Ogólnego NZ (2 X 1979 r.). Obie te społeczności mają służyć człowiekowi w osiągnięciu należnych mu dóbr duchowych i materialnych, czyli gwarantować mu pełną realizację praw podmiotowych. Ale każda z nich powinna to czynić w granicach swoich kompetencji. Sobór Watykański II, określając zasady wzajemnych relacji między Kościołem i państwem w świecie współczesnym, wskazał, iż: „Obie te społeczności autonomiczne i niezależne [...] Tym skuteczniej będą wykonywać tę służbę dla dobra wszystkich, im lepiej będą rozwijać między sobą zdrową współpracę, uwzględniając także okoliczności miejsca i czasu” (*Gaudium et spes* nr 76)². Współpraca ta jest niezbędnym warunkiem stabilizacji życia

¹ Wykład inauguracyjny na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim w roku akademickim 1979/80.

² Sobór Watykański II wskazał trzy fundamentalne zasady wzajemnych relacji między Kościołem i państwem w świecie współczesnym:

1. Zasada autonomii i wzajemnej niezależności państwa i Kościoła. Wynika z niej, że porządek doczesny i porządek duchowy (religijny nadprzyrodzony) są od siebie niezależne; że władza państwowa i władza kościelna są — każda w swoim porządku działania — kompetentne i suwerenne; że państwo winno być akonfesyjne a Kościół apolityczny. „Kościół, który z racji swego zadania i kompetencji w żaden sposób nie utożsamia się ze wspólnotą polityczną ani nie wiąże się z żadnym systemem

społecznego, pokoju i ładu wewnątrz społeczności państwowej i międzynarodowej. Jest ona możliwa do realizacji jednak tylko w duchu wzajemnego porozumienia oraz poszanowania odrębnego bytu każdej z nich. Odpowiednie gwarancje takiej współpracy stwarza uznanie przez państwo osobowości prawnej Kościoła. Stąd też uznanie to jest węzłowym problemem normalizacji stosunków między państwem i Kościołem.

Na wstępie należy zwrócić uwagę na właściwe rozumienie i poszanowanie wolności religijnej. Wolność ta, jak zresztą każda wolność człowieka, przejawia się w dwu aspektach: indywidualnym i społecznym. Wolność religijna w aspekcie indywidualnym — której podmiotem jest jednostka ludzka — przejawia się jako podstawowe prawo człowieka do wolności sumienia i wyznania oraz do równego udziału w życiu publicznym bez względu na wyznanie. Wolność religijna w aspekcie społecznym — której podmiotem jest społeczność — przejawia się jako zespół uprawnień należnych wspólnotom religijnym (związkom wyznaniowym), dzięki którym mogą one swobodnie spełniać swoje funkcje. Wolność ta przysługuje Kościołowi katolickiemu na równi z innymi wspólnotami religijnymi, jak również stowarzyszeniom ateistów. Obydwa te aspekty wolności religijnej są ze sobą ściśle powiązane. Słusznie Sobór Watykański II stwierdza: „Istnieje więc zgodność między wolnością Kościoła i ową wolnością religijną, która wszystkim ludziom i wspólnotom musi być przyznana jako prawo oraz usankcjonowana w ustroju prawnym” (*Dignitatis humanae* nr 13). Ten postulat Soboru jest respektowany w różnych systemach prawnych, tak w prawie międzynarodowym, jak i w prawie wewnętrznym poszczególnych państw. Znajduje to wyraz z jednej strony w proklamacji podstawowego prawa człowieka, jako prawa należnego mu z tytułu posiadanej godności osoby

politycznym, jest zarazem znakiem i zabezpieczeniem transcendentnego charakteru osoby ludzkiej” (*Gaudium et spes* nr 76).

2. Zasada wolności religijnej i wolności Kościoła. Uzasadnienie jej jest zarówno w prawie Bożym pozytywnym, jak i w prawie naturalnym. „W społeczeństwie ludzkim i wobec wszelkiej władzy publicznej Kościół domaga się dla siebie wolności, jako autorytet duchowy ustanowiony przez Chrystusa Pana. Podobnie domaga się dla siebie Kościół wolności także jako społeczność ludzi, którym przysługuje prawo do życia w społeczności cywilnej według nakazów wiary chrześcijańskiej” (*Dignitatis humanae* nr 13).

3. Zasada zdrowej współpracy między państwem i Kościołem, mającej na celu dobro człowieka. Wykluczone jest więc instrumentalne traktowanie Kościoła przez państwo, jak również państwa przez Kościół. Z punktu widzenia formalnego należy wyróżnić współpracę podejmowaną przez hierarchię kościelną od współpracy podejmowanej przez katolików świeckich. Współpraca podejmowana przez biskupów ma charakter publiczny (*Christus Dominus* nr 19); natomiast wszelkie inne formy współpracy podejmowane przez katolików, chociażby odbywały się pod nadzorem biskupów, mają charakter prywatny (*Apostolicam actuositatem* nr 7).

ludzkiej, do wolności myśli, sumienia i wyznania swoich przekonań religijnych bądź indywidualnie, bądź wspólnie z innymi ludźmi, publicznie i prywatnie, poprzez nauczanie, uprawianie kultu i praktyk religijnych (art. 18 *Powszechnej deklaracji praw człowieka*; art. 18 *Międzynarodowego paktu praw obywatelskich i politycznych*; art. 7 *Aktu końcowego KBWE*; ustawy konstytucyjne poszczególnych państw); z drugiej zaś strony wyraża się w uznaniu osobowości publicznoprawnej Kościoła katolickiego (Stolicy Apostolskiej) w prawie międzynarodowym oraz osobowości prawnej Kościoła i innych wspólnot religijnych w prawie wewnętrznym poszczególnych państw.

Następnie zachodzi potrzeba zwrócenia uwagi na samo pojęcie osobowości prawnej. Posiada ono ścisły związek z pojęciem osoby prawnej, które z kolei jest analogiczne do pojęcia osoby fizycznej. Nie wchodząc w głębszą analizę tych pojęć, wystarczy stwierdzić, iż przez osobę w języku prawnym rozumie się podmiot uprawnień i obowiązków. Osobowość prawna zaś oznacza zespół właściwości, dzięki którym jakiś byt staje się podmiotem uprawnień i obowiązków, czyli osobą prawną. Osobowość ta wyznacza zatem pewne stanowisko prawne w stosunkach między społecznościami. Osobowość prawna jakiejś społeczności winna być uznana przez inne społeczności i ten akt uznania jest specyficznym środkiem techniki prawnej. Stosuje go państwo i Kościół względem siebie oraz względem innych bytów społecznych, istniejących obok nich lub przynależnych do nich, w celu bliższego określenia wzajemnych uprawnień i obowiązków³. Środkiem tym posługują się współczesne państwa w odniesieniu do różnych bytów społecznych, a m.in. także do Kościoła i innych wspólnot wyznaniowych. Przez uznanie osobowości prawnej Kościoła katolickiego państwo nie tworzy bynajmniej społeczności kościelnej, ale manifestuje swoją wolę, iż chce traktować ją jako podmiot wzajemnych uprawnień i obowiązków. Przy zastosowaniu tego środka uwzględnia się specyficzną naturę społeczności kościelnej, tzn. że jest to społeczność religijna o zasięgu uniwersalnym, skupiająca w sobie wyznawców przynależnych do prawie wszystkich narodów i państw, ras, języków i kultur, posiadająca własną strukturę organizacyjną (hierarchiczną); że wewnątrz tej społeczności istnieją różne jednostki organizacyjne, jak diecezje, parafie, zakłady wychowawcze i nau-

³ Istnieją różne opinie na temat, czy akt uznania przez państwo innego bytu społecznego za osobę prawną ma charakter deklaracyjny czy konstytutywny. Podczas gdy dawniej dominowała opinia pozytywistyczna, według której akt ten ma charakter konstytutywny, obecnie opinia przeciwna, według której akt ten ma charakter tylko deklaracyjny, jest oceniana jako bardziej postępową. Na temat znaczenia aktu uznania w procesie powstawania państwa zob.: L. Antonowicz, *Pojęcie państwa w prawie międzynarodowym*. Warszawa 1974 s. 146—152.

kowe, stowarzyszenia itp. Stąd też pojęcie osobowości prawnej Kościoła, jakie powstało w praktyce prawnej w wyniku długotrwałego procesu historycznego, nie jest proste, lecz złożone, wielopłaszczyznowe. Wyróżnia się trzy rodzaje tej osobowości:

- osobowość publicznoprawna Kościoła katolickiego w systemie prawa międzynarodowego publicznego;
- osobowość publicznoprawna Kościoła w systemie prawa wewnętrznego danego państwa;
- osobowość cywilnoprawna Kościoła, ściślej mówiąc, osobowość poszczególnych kościelnych osób prawnych — również w systemie prawa wewnętrznego.

I. OSOBOWOŚĆ PUBLICZNOPRAWNA KOŚCIOŁA KATOLICKIEGO W SYSTEMIE PRAWA MIĘDZYNARODOWEGO PUBLICZNEGO

W życiu międzynarodowym osobowość publicznoprawną mają państwa oraz różne organizacje międzynarodowe. Spośród wielu wspólnot religijnych, jakie istnieją w świecie, osobowość publicznoprawną w skali międzynarodowej posiada jedynie Kościół katolicki. Stolica Apostolska jako najwyższy organ władzy Kościoła jest więc powszechnie uznawanym podmiotem publicznego prawa międzynarodowego. Źródłem formalnym tej podmiotowości jest zwyczaj międzynarodowy⁴.

Od osobowości publicznoprawnej Kościoła w sferze międzynarodowej należy odróżnić osobowość publicznoprawną Państwa Watykańskiego. Państwo to, o powierzchni liczącej zaledwie 0,44 km², powstało w r. 1929 na mocy dwustronnej umowy zawartej między rządem włoskim i Stolicą Apostolską (Pakty Laterańskie). Jest ono jedynie symbolem i gwarantem tej suwerenności, jaka należy się Kościołowi. Z faktem jednak jego powstania wiąże się podwójna podmiotowość publicznoprawna Stolicy Apostolskiej w systemie prawa międzynarodowego publicznego. Papież posiada więc suwerenną władzę jednocześnie jako głowa Kościoła katolickiego i jako głowa Państwa Watykańskiego.

Z podmiotowością publicznoprawną Stolicy Apostolskiej w skali międzynarodowej wiążą się następujące właściwości:

⁴ I. Cardinale, *La Sainte-Siège et la Diplomatie*. Rome 1962; H. F. Koeck, *Die voelkerechtliche Stellung des Heiligen Stuhl*. Berlin 1975; H. Andrzejczak, *Teoretyczne i praktyczne aspekty pozycji Stolicy Apostolskiej w publicznym prawie międzynarodowym*. RTK 14: 1967 z. 5 s. 117—145; A. Klafkowski, *Stolica Apostolska a ONZ*. „Prawo Kanoniczne” 20: 1977 nr 1—2 s. 87—99; L. Spinelli, *Diritto Ecclesiastico*. Torino 1976 s. 329—370.

— Suwerenność, czyli niezależność od jakiegokolwiek innej władzy na ziemi. Dzięki temu Stolica Apostolska jest niezależnym wyrazicielem opinii publicznej w dziedzinie moralnej współczesnego życia.

— Neutralność w sprawach politycznych. W świecie współczesnym podzielonym na przeciwstawne bloki polityczne, ekonomiczne i militarne istnieje zapotrzebowanie na taki właśnie autorytet, który nie utożsamia się z żadnym z tych bloków. Stąd też daje się zauważyć zjawisko wzrostu autorytetu moralnego papieża.

Kościół katolicki nie tylko posiada osobowość prawną w dziedzinie międzynarodowej, ale również prowadzi działalność odpowiadającą tej osobowości. Wyrazem tego jest:

— Działalność legislacyjna. Stolica Apostolska zawiera dwustronne umowy — na zasadzie równości stron — z poszczególnymi państwami w sprawach interesujących obie strony, mające na celu zarówno dobro tego państwa, jak i dobro Kościoła znajdującego się na jego terytorium. Klasyczną formą tego rodzaju umowy jest konkordat⁵. W ostatnich latach występują także inne formy tych umów, jak porozumienie (*accordo*), *modus vivendi*, protokół z przeprowadzonych rozmów. Stolica Apostolska jest również sygnatariuszem wielostronnych umów międzynarodowych, np. *Aktu końcowego KBWE* zawartego w r. 1975 w Helsinkach.

— Działalność dyplomatyczna. Stolica Apostolska mianuje swoich przedstawicieli w randze nuncjuszy przy rządach państw oraz akredytuje u siebie ich przedstawicieli w randze ambasadorów. Papież przyjmuje wizyty reprezentantów najwyższych władz państwowych i organizacji międzynarodowych, jak również sam im je składa, czego wyrazem są wizyty papieża Jana Pawła II w Belwederze, w Białym Domu, w siedzibie ONZ w Nowym Jorku.

— Udział w pracach organizacji międzynarodowych. Przedstawiciele Stolicy Apostolskiej uczestniczą w pracach ONZ i innych organizacji międzynarodowych (FAO, UNESCO), wnosząc wkład przede wszystkim moralny w rozwój społeczności międzynarodowej, w dziedzinę ochrony praw człowieka, w budowę pokoju i sprawiedliwości w świecie współczesnym.

Państwa, które respektują podmiotowość publicznoprawną Stolicy Apostolskiej, gwarantują jej swobodę kontaktowania się z hierarchią kościelną, duchowieństwem i wiernymi znajdującymi się w ich granicach.

⁵ T. Włodarczyk. *Konkordaty. Zarys historii ze szczególnym uwzględnieniem XX wieku*. Warszawa 1974.

II. OSOBOWOŚĆ PRAWNA KOŚCIOŁA W SYSTEMIE PRAWA WEWNĘTRZNEGO DANEGO PAŃSTWA

Kościół urzeczywistnia swoją misję uniwersalną w granicach terytorialnych różnych państw, ale nie utożsamia się z żadnym z nich, zachowuje własną strukturę organizacyjną, odrębną od aparatu państwowego; posiada również własny system prawa, zwany prawem kanonicznym. Istnieje zatem potrzeba ustalenia w płaszczyźnie prawnej relacji, jakie zachodzą między państwem a tą częścią Kościoła, która znajduje się w jego granicach. W historii tych relacji występowały różne tendencje i odpowiadające im koncepcje teoretycznoprawne. Ze strony państwa zaznaczyła się przede wszystkim tendencja do podporządkowania Kościoła swoim celom. Zapoczątkował ją cesarz Konstantyn (początek IV w.), od którego imienia dzieje tych relacji, trwające do Soboru Watykańskiego II, nazwano epoką konstantyńską⁶. Kościół zawsze domagał się od państwa pomocy, ale jednocześnie dążył do zachowania autonomii i niezależności. W czasach współczesnych pojawiło się rozwiązanie kompromisowe w postaci uznania przez państwo osobowości prawnej Kościoła w systemie prawa wewnętrznego. W praktyce prawnej współczesnych państw wyróżnia się dwa rodzaje tej osobowości Kościoła: osobowość publicznoprawną i cywilnoprawną. Podział ten jest następstwem podziału systemu prawa wewnętrznego na prawo publiczne i prawo prywatne, czyli cywilne. Niektórzy autorzy biorą pod uwagę inne kryteria, które mają znaczenie tylko uboczne, jak udział Kościoła we władczej działalności państwa, finansowa pomoc państwa dla Kościoła.

1. OSOBOWOŚĆ PUBLICZNOPRAWNA KOŚCIOŁA W PRAWIE WEWNĘTRZNYM DANEGO PAŃSTWA

W systemach prawnych współczesnych państw występują różne modele osobowości publicznoprawnej Kościoła znajdującego się w ich granicach terytorialnych. Na ich powstanie mają wpływ takie czynniki, jak tradycje danego narodu tworzącego społeczność państwową, wkład Kościoła do jego kultury, udział Kościoła w procesie powstawania państwa oraz w walkach niepodległościowych narodu, zakres oddziaływania Kościoła na życie publiczne, ustrój danego państwa.

⁶ P. A. D'Avack. *La Chiesa e lo Stato nella impostazione conciliare*. W: *La Chiesa dopo il Concilio. Atti del Congresso Internazionale di diritto canonico*. Roma 14—19 I 1970. T. 1. Milano 1972 s. 352—388; V. Reina. *La llamada „era constantina”*. Tamże t. 2 cz. 1 s. 547—578.

Niezależnie od wspomnianych różnic istotnym elementem osobowości publicznoprawnej Kościoła jest uznanie przez najwyższe organy władzy prawodawczej danego państwa, iż Kościół znajdujący się w granicach jego terytorium posiada autonomię, jaka z natury rzeczy mu się należy. Takie uznanie wyrażone *explicite* lub *implicite* nie daje Kościołowi specjalnych przywilejów w stosunku do innych wspólnot religijnych, ale gwarantuje mu swobodne wykonywanie swojej misji, jaka została mu powierzona przez Chrystusa⁷. Na tę autonomię Kościoła składają się następujące czynniki:

- swobodne wykonywanie jurysdykcji kościelnej względem wiernych;
- możliwość rządzenia się własnym prawem, jakim jest prawo kanoniczne, oraz uznanie przez państwo przynajmniej w pewnych określonych granicach skutków aktów prawnych podejmowanych na podstawie prawa kanonicznego, np. uznanie na forum państwowym ważności małżeństw zawartych według formy kanonicznej;
- posiadanie na własność dóbr materialnych (mienie), niezbędnych do realizacji celów kościelnych, np. kościołów, domów, placów;
- posiadanie własnych zakładów wychowawczych i naukowych, jak szkoły, seminaria duchowne, uniwersytety katolickie z prawem nadawania stopni naukowych ważnych na forum państwowym;
- swobodne wykonywanie kultu i nauczania religijnego oraz dysponowania odpowiednimi środkami, jakimi obecnie są środki masowego przekazu myśli;
- możliwość prowadzenia działalności duszpasterskiej i społecznej.

Jest rzeczą oczywistą, iż tak rozumiana osobowość publicznoprawna Kościoła nie wyczerpuje się w samym akcie uznania przez najwyższe organy państwowe, ale obejmuje również realne możliwości pełnienia przez Kościół swoich uprawnień w praktyce. Wypełniając je, Kościół wnosi twórczy wkład w kształtowanie postaw moralnych całego społeczeństwa.

Działalność publiczną w imieniu Kościoła znajdującego się w granicach terytorialnych danego państwa mogą podejmować tylko kompe-

⁷ Uznanie publicznoprawnego charakteru Kościoła, znajdującego się w granicach terytorium danego państwa, może być wyrażone w formie umowy dwustronnej zawartej między najwyższymi organami Kościoła i państwa lub jednostronnie — przez państwo na drodze ustawodawczej. *Explicite* takie uznanie zostało wyrażone w art. 3 *Konkordatu* z Wenezuelą (1964 r.): „Nella Repubblica del Venezuela si riconosce la Chiesa Cattolica come persona giuridica di carattere pubblico” (AAS 56:1964 s. 926). *Implicite* uznanie to zostało wyrażone w art. 1 *Konkordatu* z Argentyną (1966 r.): „Lo Stato Argentino riconosce e garantisce alla Chiesa Cattolica Apostolica Romana il libero esercizio del suo potere spirituale, il libero e pubblico esercizio del suo culto, come pure della sua giurisdizione nell’ambito della sua competenza, per il raggiungimento dei suoi fini specifici”.

tentne organy władzy kościelnej: Stolica Apostolska i konferencje biskupów.

Gdy idzie o wspomniane wyżej różnice formalnego ujęcia osobowości publicznoprawnej Kościoła w systemach prawnych poszczególnych państw, to można wśród nich wyróżnić następujące modele.

— Osobowość publicznoprawna Kościoła w tych państwach, które uznają religię katolicką za religię państwową, mając na uwadze tradycje narodowe oraz fakt przynależności większości obywateli do Kościoła. Do takich państw wyznaniowych katolickich należy obecnie Hiszpania i niektóre państwa Ameryki Łacińskiej. Należy nadmienić, iż istnieją również państwa wyznaniowe niekatolickie, np. państwa skandynawskie, które za religię państwową uznają wyznanie protestanckie (luteranckie); państwa arabskie, które za religię państwową uznają islam.

Po Soborze Watykańskim II dokonuje się rewizji koncepcji państwa katolickiego w celu pełniejszej afirmacji zasady wolności religijnej w aspekcie indywidualnym i społecznym⁸.

— Osobowość publicznoprawna Kościoła w tych państwach laickich, które w swych konstytucjach proklamują rozdział Kościoła od państwa oraz zasadę równości wszystkich wspólnot wyznaniowych istniejących w ich granicach. Taki model osobowości publicznoprawnej Kościoła występuje obecnie w państwach germańskich: w Austrii i RFN. Model ten powstał po I wojnie światowej w Republice Weimarskiej, która w swej konstytucji (1919) proklamowała rozdział Kościoła od państwa, a następnie uznała osobowość publicznoprawną wszystkich związków wyznaniowych w sferze prawa wewnętrznego⁹.

— Istnieją także takie państwa laickie, które znają instytucję analogiczną do osobowości publicznoprawnej Kościoła, a mianowicie uznają one, iż wszystkie związki wyznaniowe mają charakter stowarzyszeń wyższej użyteczności publicznej. Taki model osobowości prawnej wspólnot wyznaniowych występuje w Stanach Zjednoczonych Ameryki Północnej i w Kanadzie. Powstał on w Stanach Zjednoczonych, w pań-

⁸ A. Prieto Prieto. *Problemática contemporánea de la institución concordataria*. W: *La institución concordataria en la actualidad*. Trabajos de la XIII Semana de Derecho Canónico. Salamanca 1971 s. 157—198, szczególnie s. 168—171; C. Corral. *El sistema jurídico-político español de relaciones Iglesia-Estado*. W: *Ius Populi Dei. Miscellanea in honorem R. Bidagor*. T. 1. Roma 1972 s. 319—349; P. Lombardia. *Iglesia y Estado en la España actual*. W: *Escritos de Derecho Canónico*. T. 3. Pamplona 1974 s. 503—533.

⁹ W. Aymans. *Los acuerdos con los países de Centroeuropa*. W: *La institución concordataria en la actualidad* s. 199—222; W. Schulz. *Alcune linee fondamentali della relazioni pattizie nel diritto ecclesiastico della Germania federale*. W: *La intese tra Stato e confessioni religiose. Problemi e prospettive*. Milano 1978 s. 129—134.

stwie, które w swej konstytucji (1787) po raz pierwszy w historii proklamowało zasadę wolności religijnej¹⁰.

— Istnieją jeszcze takie państwa laickie, które proklamują zasadę rozdziału Kościoła od państwa oraz wolności religijnej, lecz wstrzymują się przed uznaniem osobowości publicznoprawnej Kościoła i innych wspólnot wyznaniowych w systemie prawa wewnętrznego. Do takich państw należy Francja, ZSRR i państwa demokracji ludowej. Model ten nie jest jednak jednakowo realizowany przez poszczególne państwa¹¹. Niektóre państwa demokracji ludowej uznają specjalny status prawny niektórych Kościołów, np. w Bułgarskiej Republice Ludowej Kościół prawosławny został uznany za „kościół ludowodemokratyczny” Bułgarii (art. 3 ustawy *O wyznaniach* z 24 II 1948 r.) ze względu na jego wkład do kultury i walk niepodległościowych narodu bułgarskiego. Do Kościoła prawosławnego przynależy większość obywateli tego państwa. Kościół katolicki, do którego należy mniejszość obywateli, nie ma tam takiego uznania.

Należy zatem zauważyć, że zasada rozdziału Kościoła od państwa nie wyklucza wprost możliwości uznania osobowości publicznoprawnej Kościoła i innych związków wyznaniowych w systemie prawa wewnętrznego, ale że istnieją różne interpretacje tej zasady.

Pewne zastrzeżenia budzą się dziś w odniesieniu do przywilejów Kościoła, jakie dawniej wiązano z uznaniem publicznoprawnego charakteru Kościoła, a do których zazwyczaj państwa zobowiązywały się w umowach konkordatowych. Do takich przywilejów zalicza się przede wszystkim *brachium saeculare* (ramię świeckie), czyli zapewnienie ze strony państwa, iż w ściśle określonych wypadkach zastosuje przymus fizyczny za pośrednictwem swoich organów administracyjnych dla realizacji aktów władzy kościelnej. Przywileje te miały na celu ochronę szeroko pojmowanej wolności Kościoła. Po Soborze Watykańskim II Kościół dobrowolnie rezygnuje z tego rodzaju przywilejów. Wolność religijna bowiem jest obecnie bardziej aniżeli dawniej chroniona przez prawo wewnętrzne poszczególnych państw. W tym sensie zachodzi ewolucja koncepcji osobowości publicznoprawnej Kościoła w relacji do państwa

¹⁰ J. Hennesey. *Stati Uniti e Francia; separazione tra Stato e Chiesa*. „Concilium” 12:1976 nr 4 s. 75—88.

¹¹ M. Walorek. *Los „acuerdos” con los países del Este europeo*. W: *La institución concordataria en la actualidad* s. 223—246; G. Barberini. *Stati socialisti e confessioni religiose*. Milano 1973; M. Staszewski. *Państwo a związki wyznaniowe w europejskich krajach socjalistycznych*. Warszawa 1976.

2. OSOBOWOŚĆ CYWILNOPRAWNA KOŚCIELNYCH OSÓB PRAWNYCH W PRAWIE WEWNĘTRZNYM

Osobowość ta oznacza, iż poszczególne jednostki organizacji kościelnej, znajdujące się na terytorium danego państwa i posiadające osobowość kanoniczną (parafie, diecezje, seminaria duchowne, szkoły, uniwersytety, stowarzyszenia, zakony), mają również osobowość cywilną w systemie prawa wewnętrznego tego państwa. Mogą one zatem posiadać na własność odpowiednie dobra ruchome i nieruchome służące do realizacji ich celów, mogą podejmować odpowiednie czynności prawne oraz występować w swoich sprawach wobec organów administracyjnych i sądowych danego państwa ¹².

III. PROBLEM UZNANIA OSOBOWOŚCI PRAWNEJ KOŚCIOŁA KATOLICKIEGO PRZEZ PAŃSTWO POLSKIE

Przede wszystkim należy stwierdzić, iż Kościół katolicki do swojej egzystencji w Polsce nabył pewne prawa w ciągu tysiącletniej historii. Wykonując misję religijno-moralną, jednocześnie pełnił i pełni doniosłą funkcję kulturotwórczą i społeczną — w czasach pomyślnych i niepomyślnych dla państwowości polskiej — inspirującą naród do walki o niepodległość i sprawiedliwość. Problem regulacji jego osobowości prawnej w polskim prawie wewnętrznym pojawił się dopiero po I wojnie światowej, kiedy w 1918 r. na nowo powstało niepodległe państwo polskie. W historii tej regulacji wystąpiły dwa okresy. Pierwszy okres trwał między I i II wojną światową, drugi rozpoczął się po II wojnie światowej i trwa do dzisiaj. Jakkolwiek pierwszy okres jest już historycznie zamknięty, należy o nim wspomnieć, gdyż dokonane wówczas ustalenia są punktem odniesienia dla obecnych rozwiązań prawnych w tej dziedzinie.

Otóż w okresie międzywojennym osobowość prawna Kościoła katolickiego w relacji do państwa polskiego została wyraźnie uregulowana

¹² Przykładem wyraźnego uznania osobowości cywilnoprawnej Kościoła katolickiego w danym kraju jest art. 4 *Konkordatu* z Kolumbią (1973 r.): „Alla Chiesa Cattolica, come anche alle Diocesi, alle Comunità Religiose e agli altri enti ecclesiastici ai quali la legge canonica concede personalità giuridica, rappresentari dalle rispettive legittime autorità, lo Stato riconosce vera e propria personalità giuridica. Di uguale riconoscimento godranno gli enti ecclesiastici che abbiamo ricevuto personalità giuridica mediante un atto della legittima autorità, in conformità, alle leggi canoniche. Affinchè il riconoscimento civile di questi ultimi divenga effettivo è sufficiente che essi comprivino con certificato la propria esistenza canonica”.

przez najwyższe organy prawodawcze. Najpierw w *Konstytucji marcowej* z 1921 r. (art. 113, 114), a następnie w umowie konkordatowej z 1925 r. państwo polskie zagwarantowało Kościołowi katolickiemu: osobowość publicznoprawną w sferze prawa międzynarodowego publicznego; osobowość publicznoprawną w sferze prawa wewnętrznego oraz osobowość cywilnoprawną wszystkich kościelnych osób prawnych (moralnych), jakie przewiduje Kodeks Prawa Kanonicznego. Należy nadmienić, że *Konstytucja marcowa* proklamowała wolność religijną jako prawo obywatelskie (art. 111, 112), nie proklamowała natomiast zasady rozdziału Kościoła od państwa ani też nie uznawała religii katolickiej za religię państwową, lecz uznała jej „naczelne stanowisko wśród równouprawnionych wyznań”, co miało znaczenie czysto honorowe. W *Konkordacie polskim* zostały zagwarantowane Kościołowi również pewne prerogatywy noszące znamię przywilejów charakterystycznych dla ówczesnej epoki, np. *brachium saeculare*¹³.

Po II wojnie światowej państwo polskie weszło do bloku państw socjalistycznych, co wpłynęło na zmianę jego stosunku do Kościoła. W okresie tym można jednak wyróżnić dwa etapy wzajemnych relacji państwa i Kościoła. W pierwszym etapie trwającym od 1945 do 1974 r. państwo polskie przystąpiło do jednostronnej regulacji sytuacji prawnej Kościoła. Ogólne ramy tej regulacji zostały nakreślone w ustawie konstytucyjnej z 1952 r., proklamującej rozdział Kościoła od państwa, prawo do wolności religijnej w aspekcie indywidualnym, jako prawo obywatelskie do wolności sumienia i wyznania, i społecznym, jako prawo Kościoła i związków wyznaniowych do swobodnego pełnienia swoich funkcji religijnych (art. 82). Zgodnie z art. 82 *Konstytucji PRL* bliższe określenie sytuacji prawnej i majątkowej Kościoła ma nastąpić na drodze ustawodawczej. Taka regulacja ustawowa była tylko fragmentaryczna: zmierzała ona wprost do laicyzacji życia społecznego. Na tym etapie oficjalne kontakty między Kościołem katolickim i państwem polskim ograniczały się do rozmów między przedstawicielami rządu PRL z przedstawicielami Episkopatu Polski. Owocem ich były dwa kolejne porozumienia zawarte w 1950 i 1956 r.¹⁴

Drugi etap trwa od r. 1974, to jest od tego czasu, w którym najwyższe władze PRL formalnie przystąpiły do dwustronnych rozmów ze

¹³ V. Meystowicz. *L'Eglise Catholique en Pologne entre les deux guerres 1918—1939*. Cité du Vatican 1944; J. Wisłocki. *Konkordat Polski z 1925 roku*. Poznań 1977; J. Osuchowski. *Prawo wyznaniowe II Rzeczypospolitej Polskiej 1918—1939*. Warszawa 1967.

¹⁴ F. J. Godlewski. *Kościół Rzymsko-katolicki w Polsce wobec sekularyzacji życia publicznego 1944—1974*. Warszawa 1978; W. Mysłek. *Polityka wyznaniowa Polski Ludowej*. Warszawa 1970.

Stolicą Apostolską zmierzających do normalizacji sytuacji Kościoła katolickiego w Polsce Ludowej. Niewątpliwie sam fakt podjęcia takich rozmów wskazuje, iż państwo polskie respektuje osobowość publicznoprawną Kościoła w skali międzynarodowej oraz że normalizacja sytuacji prawnej Kościoła w Polsce winna być dokonana w drodze porozumienia najwyższych władz państwowych z suwerennym podmiotem władzy kościelnej, jakim jest Stolica Apostolska. Natomiast pewne trudności napotyka spełnienie postulatu Stolicy Apostolskiej i Konferencji Episkopatu Polski dotyczącego uznania osobowości publicznoprawnej Kościoła w Polsce oraz uregulowania osobowości cywilnoprawnej kościelnych osób prawnych w sferze polskiego prawa wewnętrznego. Należy jednocześnie odnotować, iż w tym drugim etapie pojawił się również inny pozytywny element w postaci uznania przez przedstawicieli najwyższych władz PRL i Kościoła katolickiego konieczności współdziałania państwa i Kościoła dla wspólnego dobra narodu polskiego¹⁵. Niewątpliwie uzna-

¹⁵ Istotne racje normalizacji stosunków między państwem i Kościołem katolickim w Polsce zostały wyrażone w przemówieniach I Sekretarza PZPR E. Gierka i papieża Jana Pawła II, ogłoszonych podczas spotkania w Belwederze 2 VI 1979 r. E. Gierek powiedział: „Podkreślałem niejednokrotnie, że przedmiotem współdziałania Kościoła z Państwem powinno być wszystko, co służy rozwojowi Polski, umacnianiu jej bezpieczeństwa i pozycji na arenie międzynarodowej, wszystko, co przyczynia się do dalszego postępu w życiu społeczeństwa, do umacniania rodziny, wszystko, co kultywuje dobre tradycje tolerancji, pobudza wolę współdziałania, a jednocześnie upowszechnia postawy społecznego zdyscyplinowania i obywatelskiej odpowiedzialności, wysokie walory moralne” („Tygodnik Powszechny” z 10 VI 1979 s. 3). Papież Jan Paweł II stwierdził wówczas: „Kościół dla tej swojej działalności nie pragnie żadnych przywilejów, a tylko i wyłącznie tego, co jest niezbędne do spełnienia jego misji. W tym też kierunku idzie w Polsce działalność Episkopatu, prowadzonego od trzydziestu już z górą lat przez Człowieka tej niezwyklej miary, jakim jest Kardynał Stefan Wyszyński, Prymas Polski. Jeśli Stolica Apostolska szuka w tej dziedzinie porozumienia z Władzami Państwowymi, to oprócz względów na stworzenie warunków integralnej działalności Kościoła jest świadoma tego, że porozumienie to odpowiada racjom historycznym Narodu, którego synowie i córki w ogromnej większości są synami i córkami Kościoła Katolickiego. W świetle tych oczywistych przesłanek porozumienie takie widzimy jako jeden z elementów ładu etycznego i międzynarodowego w Europie i w świecie współczesnym, wynikającego z poszanowania praw narodu i praw człowieka. Pozwolę sobie przeto wypowiedzieć pogląd, że nie można zaprzestać starań i poszukiwań w tym kierunku” (tamże). Racje te znalazły swój wyraz również w przemówieniu papieża Jana Pawła II ogłoszonym podczas Konferencji Episkopatu Polski na Jasnej Górze 5 VI 1979 r.: „Episkopat Polski posiada swoje własne osiągnięcia w tej doniosłej dziedzinie. Opierając się na nauce Vaticanum II, wypracował w teorii szereg dokumentów znanych Stolicy Apostolskiej, a równocześnie w praktyce duszpasterskiej szereg postaw, które świadczą o gotowości dialogu, a równocześnie jasno ukazują, że prawdziwy dialog musi oznaczać pełne poszanowanie przekonań ludzi wierzących, pełne zabezpieczenie ich praw obywatelskich oraz normalne warunki działalności Kościoła jako

nie tej konieczności jest prostą konsekwencją faktu, iż do Kościoła katolickiego nadal przynależy ogromna większość obywateli PRL oraz że Kościół ten spełnia konstruktywną funkcję w życiu narodu polskiego. Istnieją więc realne przesłanki przemawiające za tym, że w wyniku tych dwustronnych rozmów prowadzonych przez przedstawicieli rządu PRL i Stolicy Apostolskiej zostanie opracowany, a następnie zaaprobowany przez organy władzy prawodawczej, nowy model osobowości prawnej Kościoła katolickiego w Polsce, respektujący z jednej strony podstawowe zasady konstytucyjne PRL, z drugiej zaś uchwały Soboru Watykańskiego II na temat wzajemnych relacji między Kościołem i państwem w świecie współczesnym. Do zaistnienia tego faktu natury prawnej niezbędny jest jeszcze jeden element natury moralno-politycznej, a mianowicie akt dobrej woli i odwagi z obydwu stron.

THE LEGAL PERSONALITY OF THE ROMAN CATHOLIC CHURCH IN RELATION TO THE STATE

S u m m a r y

In the introduction the author points out the fundamental principles of Church-State relations as formulated at the Second Vatican Council. A specific mark of the healthy cooperation (*sana cooperatio*) that the Council recommends is the recognition by the state of the legal personality of the Church. The exposition consists of three points.

Point I characterizes the legal personality of the Church represented by the Holy See in the system of international public law.

Point II presents the legal personality of the Church at public law within the territory of a state, and the legal personality at civil law of the individual units of the Church in the internal legal system of that state. Special attention is paid to various models of legal personality that function in the law systems of contemporary states.

Point III discusses the problem of recognition of the legal personality of the Church by the Polish state between the two world wars and after World War II. In the pre-war period the highest state authority (the Diet) recognized the legal personality of the Church in all three above-mentioned respects. Since the Second World War, the question of the legal personality of the Church has not been fully settled. It has been the subject of bilateral talks between representatives of the government of the Polish People's Republic and the Apostolic See conducted since 1974.

wspólnoty religijnej, do której przynależy ogromna większość Polaków. Zdajemy sobie sprawę z tego, że dialog ów nie może być łatwy, gdy prowadzi się go ze stanowiska diametralnie przeciwnych założeń światopoglądowych, ale musi być możliwy i skuteczny, jeśli domaga się tego dobro Narodu. Trzeba, ażeby Episkopat Polski nie ustawał w podejmowaniu tych wysiłków i starań, które są ważne dla Kościoła współczesnego" (tamże 17 VI 1979 s. 5).